

ตึกแถวย่านปากคลองตลาดกับบริบทประวัติศาสตร์

พิชิต อังศุกรกุล

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Corresponding author: angkasuparakul_p@su.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอการศึกษาตึกแถวและอาคารพาณิชย์ในพื้นที่ปากคลองตลาด โดยมีเหตุสำคัญมาจากที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่เก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่ใช้งานมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่แห่งนี้เริ่มจากการเป็นเขตตลาดค้าขาย กลายเป็นย่านที่ได้รับการพัฒนาด้านอสังหาริมทรัพย์ด้วยการทำถนนและสร้างตึกแถวและอาคารพาณิชย์ในพื้นที่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และมีการปลูกสร้างอาคารเพิ่มเติมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษานี้ใช้กรอบแนวคิดการวิเคราะห์ฐานอาคารพาณิชย์ในฐานะผลผลิตเชิงพื้นที่จากการจัดการที่ดินและโครงข่ายคมนาคมโดยกลุ่มชนชั้นนำ จากการศึกษาพบว่าอาคารในพื้นที่อาจแบ่งลักษณะโดยทั่วไปได้ 4 แบบ ได้แก่ 1) รูปแบบตึกแถวระยะแรก ที่มีความเรียบง่ายตกแต่งอาคารเพียงเล็กน้อย 2) รูปแบบการตกแต่งแบบตะวันตก ที่เน้นการประดับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมภายนอกในแรงบันดาลใจแบบตะวันตก 3) รูปแบบช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ที่แสดงความเปลี่ยนแปลงในแง่รูปลักษณ์และวัสดุก่อสร้าง และ 4) รูปแบบสมัยใหม่ อาคารรูปทรงกล่องเหลี่ยมที่มีความเรียบเกลี้ยงในแบบทันสมัย นอกจากนี้ผู้ศึกษาได้ยกตัวอย่างอาคารในพื้นที่ 6 กลุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารูปทรงของอาคารได้เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมและการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางกายภาพของกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : 1. ตึกแถว 2. คลองคูเมืองเดิม 3. ปากคลองตลาด 4. สถาปัตยกรรม 5. ประวัติศาสตร์

Shophouses in the Pak Khlong Talat area with historical context

Pichit Angkasuparakul

Faculty of Archaeology, Silpakorn University, Bangkok 10200, Thailand

Corresponding author: angkasuparakul_p@su.ac.th

Abstract

This article presents a study of shophouses and commercial buildings in Pak Khlong Talat area, an old historical area of Rattanakosin continuously used since its inception. Initially a trading market area, it has undergone real estate development, including road construction and the erection of shophouses and commercial buildings, since the reign of King Rama V, with construction continuing to the present day. This research employs a conceptual framework that analyzes shophouse morphology as a spatial product of land management and transportation networks driven by the land-owning elite. The study identified four general architectural styles in the area: 1) the early shophouse style characterized by simplicity and basic decoration; 2) the Western-style decoration emphasizing Western-inspired exterior architectural elements; 3) the transitional style indicating changes in appearance and construction materials; and 4) the modern style features box-shaped buildings characterized by clean and contemporary design elements. Furthermore, the researcher provided examples of buildings in six groups to demonstrate how the architectural forms of these buildings have evolved in response to social contexts and the physical transformation of Rattanakosin up to the present day.

Keywords: 1. Shophouse 2. Khlong Khu Mueang Doem 3. Pak Khlong Talat 4. Architecture 5. History

บทนำ

ย่านปากคลองตลาด พื้นที่ซึ่งรับรู้ทั่วไปในปัจจุบันว่าเป็นแหล่งค้าขายดอกไม้และพืชผลการเกษตรที่อยู่ในเขตพระนคร แต่โดยในแง่ประวัติศาสตร์แล้ว พื้นที่แห่งนี้เป็ย่านค้าขายที่ทวีความสำคัญขึ้นจากฐานะตลาดสดและสะพานปลาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กลายมาเป็นย่านที่ได้รับพัฒนาด้านอสังหาริมทรัพย์ มีการสร้างตึกแถวอาคารพาณิชย์เพื่อรองรับการค้าขายและอยู่อาศัยเรื่อยมาตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดรูปแบบอาคารที่สร้างต่างช่วงเวลากันกระจายอยู่ในพื้นที่นี้ ดังนั้น บทความนี้จึงต้องการนำเสนอการศึกษาตึกอาคารย่านปากคลองตลาดที่เคียงคู่ไปกับบริบททางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่การก่อร่างสร้างกรุงมาจนถึงช่วงต้น พ.ศ. 2500 เพื่อทำความเข้าใจรูปแบบศิลปะและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงตึกแถวอาคารพาณิชย์ในพื้นที่

ปากคลองกับการเป็นพื้นที่ตลาดในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยธนบุรีมีการตั้งศูนย์กลางเมืองหลวงฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้มีการขุดคูเมือง (คือ คลองคูเมืองเดิมตามที่เรียกในปัจจุบัน) เป็นอาณาเขตมาในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำด้วย เมืองธนบุรีจึงมีแม่น้ำผ่านกลางและมีคูคลองเชื่อมต่อ สองริมฝั่งแม่น้ำเป็นพื้นที่สำคัญในแง่ยุทธศาสตร์ มีการสร้างป้อมปราการ เป็นเส้นทางสัญจรหลัก และมีตลาดน้ำที่สำคัญของเมืองกระจายตัวอยู่ริมแม่น้ำหรือปากคลอง เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ความเจริญเติบโตของตลาดฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยามีมากขึ้น โดยบริเวณท่าเตียนได้กลายเป็นที่ตั้งวัง บ้านขุนนาง ย่านตลาดน้ำ และชุมชนค้าขาย และเป็นท่าขึ้นสินค้าที่พลุกพล่านอย่างมากในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 (Jindamaneerojana, 2011, pp. 12–20) ถัดมาทางทิศใต้ของท่าเตียน เป็นพื้นที่ของปากคลองคูเมืองเดิมออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา โดยตอนล่างของคลองคูเมืองเดิม เรียกว่า คลองตลาด ที่เรียกเช่นนี้เนื่องจากปากคลองด้านใต้เป็นตลาดใหญ่มาช้านาน อาจเพราะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องมาจากท่าเตียนที่พลุกพล่าน ประกอบกับที่ตั้งซึ่งอำนวยความสะดวกและขนส่งสินค้าทางเรือ สามารถใช้เส้นทางคลองคูเมืองเดิมเพื่อเข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ผ่านทางคลองหลอด คลองรอบกรุง คลองผดุงกรุงเกษม เหตุนี้ปากคลองคูเมืองเดิมด้านใต้จึงพัฒนาความสำคัญในฐานะตลาดสด และยังเป็นตลาดปลาหรือสะพานปลาที่มาจากทางทำจีนด้วย (Kanchanakkhaphan, 1997, p. 220)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในขณะที่ยุคพระนครขึ้นในทางตอนบนจะเป็นพื้นที่ของพระราชวังและวัง แต่ส่วนทางตอนล่างจะเป็นพื้นที่ของตลาดท่าเตียน ตลาดปากคลอง และชุมชนอยู่อาศัย ชุมชนค้าขายในช่วงก่อนรัชกาลที่ 4 โดยการแบ่งกันอย่างหลวม ๆ และทับซ้อนเชิงพื้นที่อยู่อาศัยและค้าขายนี้จะชัดเจนมากขึ้นเมื่อราชสำนักหรือชนชั้นนำในสังคมมีการจัดซื้อที่ดินในเขตกำแพงเมืองมากขึ้นในเวลาต่อมา

ปากคลองตลาด : จากพื้นที่หลวงสร้างวังสู่การพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ของกรุงเทพฯ

เนื่องจากในอดีตศูนย์กลางกรุงเทพฯ คือ พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล จึงมีการสร้างวังรายล้อมพระราชวังทั้งสอง นอกจากวังอันเป็นที่ประทับของเจ้านายแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นหน่วยงานย่อยในการบริหารราชการ พื้นที่ในเขตกำแพงเมืองและบริเวณโดยรอบจึงเป็นเขตการขยายตัวของการตั้งวัง โดยการสร้างกระจายตัวออกมาจากพระนครชั้นในมากขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 โดยมีสร้างขึ้นบริเวณใกล้ปากคลองตลาด ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองและตริมแม่น้ำขึ้นมาในสมัยนี้ด้วย (Saksri et al., 1991, pp. 35–37, 39–41) ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการสร้างวังใหม่และปรับปรุงวังเดิมในที่ต่าง ๆ รวมทั้ง 26 วัง (Saksri et al., 1991, pp. 141–143) โดยการเตรียมที่ดินสร้างเป็นวังกระจายออกไปนอกเขตคลองคูเมืองเดิมมากขึ้น แต่ยังคงอยู่ในเขตกำแพงเมืองเป็นหลัก

สำหรับย่านปากคลองตลาดนั้น รัชกาลที่ 4 ได้ทรงจัดซื้อที่ดินริมคลองคูเมืองเดิม (ถนนอัษฎางค์ต่อถนนจักรเพชร) เพื่อเตรียมไว้สำหรับสร้างวังพระราชทาน สมเด็จพระเจ้าฟจุพาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิศประชากรรณ (คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์) และสมเด็จพระอนุชาอีก 2 พระองค์ แต่ไม่ทันได้สร้างวังก็เสด็จสวรรคตไปก่อน เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการบริหารท่านหนึ่งปลูกเรือนอาศัยอยู่ไปก่อน (Damrong Rajanubhab, Prince, 2012, pp. 54, 67)

1. การพัฒนาตัวเมืองกับแหล่งการค้าสมัยรัชกาลที่ 5

นับเป็นช่วงแห่งพัฒนาการของพื้นที่อย่างมาก จากการปรับเปลี่ยนสู่เศรษฐกิจการค้าแบบเสรีหลังการทำสนธิสัญญการค้าเบาว์ริง ประกอบกับการพัฒนาตัวเมืองไปสู่ความศิวิไลซ์ซึ่งมาควบคู่ไปกับการจัดการอสังหาริมทรัพย์ในพระนครโดยพระคลังข้างที่ จึงทำให้เกิดการซื้อขายที่ดินซึ่งเบื่องต้น

เพื่อเป็นที่สำหรับสร้างวัง ขณะเดียวกันก็ยังสามารถสร้างตึกแถวเพื่อสร้างผลประโยชน์ด้วย

การพัฒนาตัวเมือง เริ่มต้นจากช่วงต้นรัชกาล พ.ศ. 2413 จากเสด็จเยือนสิงคโปร์ บัตตาเวีย สมารัง และเกาะชวา ซึ่งอยู่ในความปกครองของตะวันตก จากพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (Damrong Rajanubhab, Prince, 1946, p. 194) ระบุว่าหลังจากเสด็จกลับ เป็นผลให้มีการปรับปรุงคลองตลาด บริเวณตั้งแต่สะพานช้างโรงสีลงมา โดยการทำเขื่อนให้คลองคูเมืองและมีคันถนนทั้งสองฟากคลอง รวมถึงมีการสร้างสะพานหกข้ามคลองเหมือนกับที่เมืองบัตตาเวีย (จนเส้นถนนริมคลองคูเมืองนี้คงมาแล้วเสร็จหลังจากช่วง พ.ศ. 2439 และมีการพระราชทานนามว่า ถนนราชินี และถนนอัษฎางค์)

ภาพที่ 1 ห้าง บี.กริมและปากคลองคูเมืองเดิม ถ่ายจากฝั่งธนบุรี (ที่มา : Bautze, 2016)

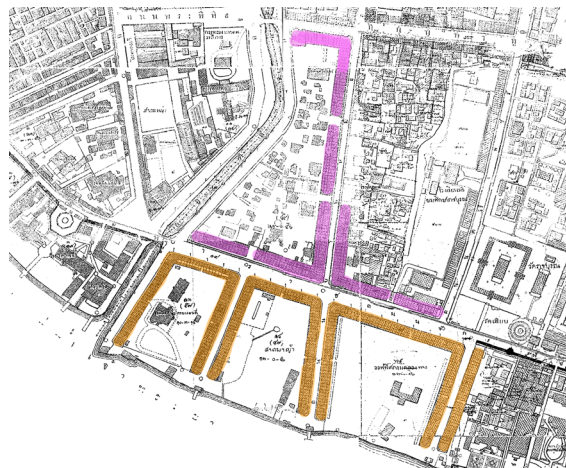
2. การจัดซื้อที่ดินในช่วงทศวรรษที่ 2430 : โครงการสร้างวังและตึกแถว

มีการกว้านซื้อที่ดินในพื้นที่มาจากพระราชประสงค์แรกเริ่มที่จะยกให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่พระราชโอรสในวันหน้า และยังส่งผลถึงการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นตึกแถวด้วย กล่าวคือ ในทศวรรษที่ 2430 มีการซื้อที่ดินด้วยเงินพระคลังข้างที่เพื่อสร้างเป็นวังให้เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เป็นที่บริเวณหน้าวัดราชบูรณะ ถึงปากคลองตลาดฝั่งคลองคูเมืองเดิม (ถนนจักรเพชรในปัจจุบัน) กว้างจากแนวกำแพงเมืองจรดแม่น้ำ และต่อมาปรากฏว่าได้มีโครงการให้สร้างตึกแถวขึ้น ซึ่งกรมพระคลังข้างที่อาจจะคิดจัดการสร้างขึ้นไว้ก่อนเพื่อให้เป็นแนวล้อมรอบเขตวังสำหรับเจ้าฟ้าพระราชโอรสที่จะสร้างภายหลัง (Povatong, 2005, pp. 129–130) โดยมีการมอบหมายให้เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการเป็นผู้ออกแบบและประเมินบ่อสร้าง ปรากฏว่าในพื้นที่นี้สามารถสร้างได้เป็นจำนวน 206 ห้อง เมื่อได้ราคาประเมินแล้วจึงเปิดให้ประมูลโครงการ โดยสถาปนิกตะวันตก ผู้รับเหมาที่ได้ทำสัญญา คือ Stefano Cardu ใน พ.ศ. 2432 และก็เริ่มมีการออกประกาศข้อกำหนดจัดการพื้นที่ตลาด อาทิ การยกเลิก

การเริ่มเข้ามาประกอบกิจการภายในเขตกำแพงเมือง พระนครของนายห้างต่างประเทศและการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในปากคลองคงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้กับย่านไม่มากนักน้อย พิจารณาได้จากการที่มีห้างชาวตะวันตกมาตั้งในพื้นที่เมื่อ พ.ศ. 2423 คือ ห้าง บี. กริม แอนด์ โก (B. Grimm & Co.) โดยเป็นการเช่าตึกที่ทางการสร้างไว้ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสำนักงานใหญ่ โดยตั้งอยู่ทางทิศใต้ของที่สุนันทาลัย (ภาพที่ 1) เป็นอาคารสูงสามชั้น วางแนวอาคารยาวขนานแนวคลองตลาด มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก (Sirithanawat et al., 2010, p. 412) ซึ่งยังเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับแบบอาคารที่สร้างในโครงการของรัฐบาลสยามในสมัยนั้น

ตลาดปลาโดยประกาศห้ามเรือที่บรรทุกปลาขึ้นที่ปากคลองตลาด (Announcement from Ministry of the Treasury Regarding the Closure of the Khlong Lod Subdistrict Fish Market, 1892, p. 324) อย่างไรก็ตาม ต่อมาได้เกิดปัญหากับผู้รับเหมา จนท้ายสุดได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการจำต้องมารับช่วงสร้างตึกแถวต่อตั้งแต่ พ.ศ. 2438 จนมาแล้วเสร็จในช่วง พ.ศ. 2441

ตึกแถวที่ปรากฏประกอบด้วยแนวตึก 3 ตอน เป็นผังรูปคล้ายตัว U มีถนนคั่นแต่ละตอน โดยเปิดพื้นที่ด้านทิศใต้ริมแม่น้ำไว้ เหตุที่แบ่งในลักษณะการล้อมพื้นที่ว่างริมแม่น้ำคงเพราะพระราชประสงค์ที่จะให้แบ่งเป็นวังสำหรับเจ้าฟ้าพระราชโอรส 3 พระองค์ จากเดิมที่จะพระราชทานเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ได้เปลี่ยนเป็นพระราชทานแก่เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก และเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธแทน (Office of His Majesty's Principal Private Secretary, 1896) โดยการสร้างตึกแถวล้อมพื้นที่ไว้ นอกจากเป็นการกำหนดหลักขอบเขตที่ดินที่เข้าใจง่ายแล้ว ยังสามารถสร้างเป็นผลประโยชน์จากค่าเช่าขณะที่ยังไม่สร้างวังได้ด้วย ซึ่งนับเป็นตึกแถวกลุ่มที่ 1 ในการศึกษาครั้งนี้ (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 แผนที่ พ.ศ. 2450 ย่านปากคลองตลาดแสดงตำแหน่งตึกแถวกลุ่มที่ 1 (แทนด้วยสีส้ม) ซึ่งสร้างขึ้นช่วงปลาย
ทศวรรษ 2430 และตึกแถวกลุ่มที่ 2 (แทนด้วยสีชมพู) ที่สร้างขึ้นต่อเนื่องกันในระยะต่อมา (ที่มา : Royal Thai
Survey Department, 1907)

รูปแบบของตึกปัจจุบันเหลือตัวอย่างที่สมบูรณ์อยู่น้อยมาก โครงสร้างเป็นแบบผนังก่ออิฐหนาครึ่งหน้าหนัก มีการใช้ไม้เป็นพื้นชั้นบน หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องว่าว ภายนอกมีกันสาดมุงวัสดุน้ำหนักเบา การตกแต่งเรียบง่าย มีการเดินเส้นปูนเป็นกรอบสี่เหลี่ยมประดับระหว่างช่อง

หน้าต่าง และค้ำบัวปูนเหนือช่องหน้าต่าง (ภาพที่ 3) ลักษณะและโครงสร้างตึกแถวดังกล่าวเป็นรูปแบบที่ปรากฏทั่วไปในยุคนั้น ไม่เน้นการประดับตกแต่งหรูหรา มาก จึงอาจจัดอยู่ในรูปแบบตึกแถวระยะแรกเริ่มได้ เทียบได้กับตึกแถวในย่านแพร่งนราและแพร่งภูธร เป็นต้น

ภาพที่ 3 ภาพถ่ายเก่า ตึกแถวกลุ่มที่ 1 บริเวณซอยท่าโรงยา (ที่มา : The National Archives of Thailand, n.d.-a)

นอกจากนี้ ตึกแถวทางปากใต้ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา ยังน่าจะมีการสร้างตึกแถวกลุ่มที่ 2 บริเวณปากเหนือของย่านปากคลองตามาด้วย ซึ่งเป็นที่ดินของหลวงที่รัชกาลที่ 4 ทรงซื้อเอาไว้ ซึ่งคงเป็นตึกที่สร้างขึ้นในเวลาหลังลงมาเล็กน้อย จากกลุ่มแรกที่อยู่ริมแม่น้ำ (ภาพที่ 2 และ 4) ทั้งนี้ ตึกแถวดังกล่าวแม้จะสร้างต่อเนื่องกัน แต่รูปแบบของการประดับตกแต่งอาคารกลับมีการเน้นให้หรูหราแบบตะวันตก โดยใช้องค์ประกอบเครื่องประดับอาคาร ไม่ว่าจะเป็นการทำผิวผนังอาคารเลียนแบบงานก่อหิน (rustication) การใช้จั่วโค้งแบน

(segmental arch) จั่วแบบเปิด (open-topped pediment) ประดับรูปถ้วย (urn) หรือการประดับแผงหน้าบัน (fractable) เหนือยอด façade เป็นต้น อาคารกลุ่มนี้จึงจัดอยู่ในรูปแบบการตกแต่งแบบตะวันตกได้ โดยพิจารณาจากเครื่องประดับอาคาร

มีเหตุการณ์ตัวอย่างการชักชวนให้มาเปิดห้างร้านในตึกแถวพื้นที่ด้วย ตัวอย่างเช่น กรณีห้างยอนแซมปีสัน (John Sampson & Son Co.) ซึ่งมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชักชวนกิจการที่อังกฤษให้มาเปิด

ที่สยาม จึงได้มาตั้งห้างที่ถนนอัษฎางค์เป็นที่ทำการแห่งแรก ในราว พ.ศ. 2442 (Singhalampong, 2016, p. 86) นอกจากนี้ ตึกแถวชุดดังกล่าวยังเป็นที่ตั้งของบุคคัลภย์ (Book Club)

อันเป็นสถาบันการเงินแห่งแรกของชาวสยาม ทั้งนี้ ดังที่ยกตัวอย่าง มานั้นหมายความว่าขณะนั้นตึกแถวในย่านที่สร้างไว้พร้อมสำหรับ ให้เขาใช้งานแล้วอย่างน้อยในทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายเก่า ตึกแถวกลุ่มที่ 2 ริมนถนนจักรเพชร (ที่มา : The National Archives of Thailand, n.d.-b)

อนึ่ง การจัดซื้อที่ดินภายในพื้นที่เขตกำแพงเมือง เพื่อจุดประสงค์ในการสร้างวังนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นแต่บริเวณ ปากคลองตลาดเท่านั้น แต่รวมถึงบริเวณอื่น ๆ ในพื้นที่ ใกล้เคียง อาทิ ย่านพระยาศรี ราวปี พ.ศ. 2439 อย่างไรก็ตาม การสร้างวังนั้นก็ไต่ตไป จนราวปี พ.ศ. 2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระคลังข้างที่จัดซื้อที่ดินเพิ่ม แล้วลงทุนสร้างตึกแถว เก็บค่าเช่าเป็นผลประโยชน์แทน (The Crown Property Bureau, 2014, p. 169) กรณีของทั้งสองย่านจึงคล้ายคลึงกัน ในแง่ของการทับซ้อนและเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์ของการ ใช้ประโยชน์จากที่ดินหลวง ซึ่งแรกเริ่มอาจเตรียมไว้เพื่อ สร้างวังสำหรับบรรดาพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากปัจจัยประการต่าง ๆ จึงทำให้มีการสร้างตึกแถวเพื่อเก็บเป็นผลประโยชน์ทับซ้อน กับพระราชประสงค์ในการสร้างวัง

3. การวิเคราะห์ปัจจัยประการสำคัญของการเปลี่ยน วัตถุประสงค์การใช้สอยพื้นที่ดิน

ประการแรก คือ การไม่มีโอกาสได้สร้างวังบนที่ดินหลวง ซึ่งเตรียมไว้ เนื่องจากยังไม่ใช่เวลาที่เหมาะสม กล่าวคือ ที่ดินซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงซื้อเตรียมไว้สำหรับพระราชโอรสที่ บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม (ปากถนนจักรเพชร-อัษฎางค์) เป็นช่วงปลายรัชกาล เมื่อเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงขึ้นครองราชย์ต่อ จึงไม่มีการ สร้างวังที่ประทับนั้น หรือแม้แต่ต่อมาคือสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้ ทรงซื้อที่ดินไว้สำหรับการสร้างวังฝั่งริมแม่น้ำ แต่ปรากฏว่า ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 3 พระองค์ยังทรงพระเยาว์ มาก จึงยังไม่มีความจำเป็นเร่งด่วนต้องสร้างวังในขณะนั้น

ปัจจัยประการที่สอง คือ ในช่วงทศวรรษที่ 2440 ได้เกิด การสร้างพระราชฐานแห่งใหม่ คือ พระราชวังดุสิต ซึ่งเท่ากับ เป็นการย้ายศูนย์กลางพระนครขึ้นไปอยู่ทางทิศเหนือ และ ย่อมมีความสำคัญเทียบเท่ากับการสร้างเมืองใหม่ ด้วย พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการย่อมมีการขยายขยายหรือ ย้ายที่ออกจากพระนครที่คับแคบมานอกเมืองเช่นกัน (Chulasai et al., 2014, pp. 12–13) ย่อมส่งผลต่อการสร้าง ที่ประทับในพระบรมมหาราชวังและในเขตกำแพงเมือง ที่ลดน้อยลงไป ขณะที่การสร้างวังใหม่จะเป็นพื้นที่ใกล้กับ พระราชวังดุสิตแทน ดังจะเห็นว่าจากเดิมในช่วงกลางรัชกาล ที่ 5 มีการเตรียมพื้นที่สำหรับสร้างวังริมแม่น้ำ แต่หลังจาก การเริ่มสร้างพระราชวังดุสิตแล้ว ได้เกิดการสร้างตำหนัก สวนจิตรลดาและเตรียมสร้างวังจันทร์เกษม สำหรับเป็น ที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าพ้ามหาวชิราวุธฯ มีการสร้างวังปารุสก์วัน ซึ่งเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้า บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ และสร้างวังสวนกุหลาบ เป็นที่ประทับสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ ซึ่งวังที่กล่าวมานี้ล้วนอยู่ในพื้นที่ใกล้พระราชวังดุสิต

ส่วนปัจจัยอีกประการ คือ ความเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจย่านการค้าในเขตกำแพงเมือง มีการสร้างพื้นที่ทาง กายภาพให้ตอบสนองต่อการพาณิชย์ ไม่ว่าจะเป็นถนน หรือตึกแถว ย่อมเป็นการส่งเสริมก่อให้เกิดกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ ดังเช่นการปรับปรุงถนนและสร้างตึกแถวที่ถนน บำรุงเมืองในช่วงต้นรัชกาล หรือถนนพหลุฑเมื่อปลาย รัชกาล เป็นต้น ดังนั้น จึงเกิดความต้องการพื้นที่ในการสร้าง ตึกแถวมากขึ้น เพื่อรองรับความต้องการของกิจการห้างร้าน และยังเป็นการสร้างผลประโยชน์จากค่าเช่าได้ การที่ดิน

ผืนขนาดใหญ่บริเวณปากคลองย่อมสร้างผลประโยชน์ในระยะยาวได้ จึงน่าจะส่งผลต่อการที่กรมพระคลังข้างที่ในฐานะผู้ลงทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ จึงได้ใช้ที่ดินซึ่งเตรียมสร้างเป็นทิวมาสร้างตึกแถวเอาไว้ก่อน

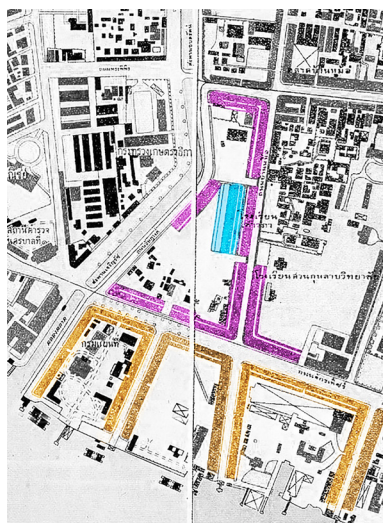
การพัฒนาทางพื้นที่สมัยรัชกาลที่ 6 - พ.ศ. 2475

แผนที่กรุงเทพฯ ซึ่งสำรวจในช่วง พ.ศ. 2464 ถึง พ.ศ. 2474 และตีพิมพ์ พ.ศ. 2475 (ภาพที่ 5) ได้แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ย่านปากคลองตลาดมีกลุ่มตึกแถวสอดคล้องกับที่ได้มีการเริ่มสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่กล่าวไปแล้ว คือ ตึกแถวกลุ่มที่ 1 เริ่มสร้างทศวรรษที่ 2430 ซึ่งอยู่ปากใต้ (ฝั่งริมแม่น้ำ) และตึกแถวกลุ่มที่ 2 สร้างต่อเนื่องตั้งแต่ราวทศวรรษที่ 2440 ถึงต้นรัชกาลที่ 6 ลงมา คือ กลุ่มเลียนถนนจักรเพชร ถนนอัษฎางค์ ถนนบ้านหม้อซึ่งอยู่ปากเหนือของย่าน นอกจากนี้ยังอาจมีการสร้างตึกแถวกลุ่มอื่น ๆ ในบริเวณพื้นที่ระหว่างถนนบ้านหม้อและอัษฎางค์ และบริเวณสะพานพุทธในสมัยรัชกาลที่ 7 ด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

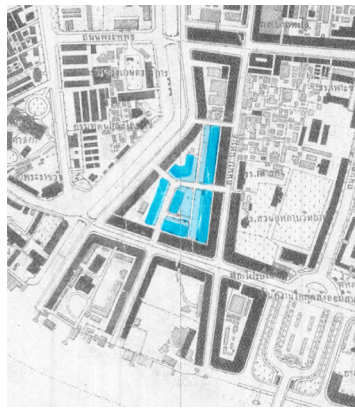
ด้วยบริเวณในเขตตัวเมืองเก่า คือในเขตเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเขตอยู่อาศัยหนาแน่นมาแต่ในรัชกาลก่อนอยู่แล้ว และยังทับซ้อนกับพื้นที่ค้าขายอีกด้วย การสร้างอาคารที่พักอาศัยเพิ่มขึ้นใหม่ในช่วงนี้ อาจจะมีน้อยกว่าบริเวณอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ นอกจากนี้ ราคาที่ดินยังเริ่มสูงขึ้นเนื่องจากเป็นเขตใจกลางเมือง การจะนำที่ดินราคาสูงมาสร้างบ้านเรือนที่มีบริเวณกว้างล้อมรอบอาจไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ จึงนิยมสร้างเป็นตึกแถว และปรากฏว่า

บ้านที่มีอยู่ในรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งมีเนื้อที่กว้างขวางได้แบ่งที่ดินทางด้านหน้าซึ่งติดถนนสร้างเป็นเรือนแถวหรือตึกแถวเพื่อให้เช่าหารายได้ (Tiptus & Bongsadadt, 1982, pp. 186, 266)

นอกจากที่ริมถนนแล้ว พื้นที่ด้านในของย่านที่ดินซึ่งไม่ติดถนน (อยู่ถัดเข้ามาจากตึกริมถนน) ก็ยังมีการสร้างบ้านพักอาศัยในลักษณะตึกแถวด้วย แต่จะมีการเว้นพื้นที่ด้านหน้าของที่ดินให้เป็นลาน ไม่ได้สร้างตัวตึกชิดเลียบไปกับทางสาธารณะเหมือนตึกแถวริมถนน ซึ่งก็คือ **ตึกแถวกลุ่มที่ 3** ในย่านปากคลองตลาดที่สร้างในลักษณะเพื่อเน้นการอยู่อาศัย คงสร้างขึ้นปลายรัชกาลที่ 6 ลงมา (ภาพที่ 5 และ 6) ตั้งอยู่พื้นที่บริเวณที่ว่างด้านในหลังแนวตึกแถวกลุ่มที่ 2 โดยวางตัวเป็นแนวหันหลังชนกับตึกแถวริมถนนใหญ่ และมีการทำถนนเล็กภายในชุมชนโดยที่บ้านตึกเหล่านี้ไม่ได้สร้างติดถนน แต่เว้นระยะด้านหน้าเป็นแนวรั้ว ลึกประมาณ 8 เมตร แล้วจึงเป็นตัวอาคาร (หน้ากว้าง 6.5 เมตร) (ภาพที่ 7) ถัดจากตัวตึกเข้าไปด้านในเป็นพื้นที่ว่าง (courtyard) และแนวหลังสุดของที่ดินจึงสร้างเป็นห้องน้ำและห้องครัว ซึ่งเป็นไปตามพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพในขณะนั้นที่กำหนดให้ตึกเรือนทุก ๆ หลังที่สร้างใหม่สำหรับอยู่อาศัยจะต้องมีที่ว่างระหว่างข้างหลังเรือนต่อติดเป็นบริเวณของตึกนั้นด้วย และที่ว่างดังกล่าวนี้ไม่ให้สร้างอะไรนอกจากทำห้องน้ำ ที่อาบน้ำ ครัวหรือโรงครัว เป็นต้น (Royal Decree of Sanitation District of Bangkok, Rattanakosin Era 116, 1897, pp. 523–524)

ภาพที่ 5 แผนที่ พ.ศ. 2475 ย่านปากคลองตลาด แสดงตึกแถวกลุ่มที่ 3 (แทนด้วยสีฟ้า) สร้างในรัชกาลที่ 6 ลงมา (ที่มา : Royal Thai Survey Department, 1932)

ภาพที่ 6 แผนที่ พ.ศ. 2484 ย่านปากคลองตลาด แสดงตึกแถวกลุ่มที่ 3 (แทนด้วยสีฟ้า) ที่สร้างขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ 7 (ที่มา : Royal Thai Survey Department, 1941)

ลักษณะสร้างเป็นอาคาร 2 ชั้น โครงสร้างระบบผสมผสาน การใช้ผนังรับน้ำหนักภายในอาคาร ใช้โครงสร้างเป็นไม้เป็นตงและพื้นชั้น 2 ส่วนภายนอกบางช่วงตึกเป็นกันสาดเป็นแผงคอนกรีต และบางช่วงตึกก็เป็นกันสาดเครื่องไม้มุงกระเบื้อง หลังคาทรงปั้นหยา มุง มีชายคายื่นออกมาเล็กน้อย และปรากฏแนวสันผนังที่คั่นแบ่งแต่ละคูหา ทำช่องระบายอากาศเป็นบานเกล็ดเหนือช่องประตูหน้าต่าง การตกแต่งมีลักษณะเรียบง่ายที่สอดคล้องกับรูปแบบตะวันตกเพียงเล็กน้อยที่เหนือช่องหน้าต่างชั้น 2 เซาะร่องผิวอาคาร

เลียนแบบการทำซุ้มโค้งแบนและหินรูปโค้ง (keystone และ voussoir) พิจารณาจากลักษณะอาคารตั้งอยู่ภายในพื้นที่ของย่าน (ไม่อยู่ติดริมถนนใหญ่) มีพื้นที่ความกว้างอาคารซึ่งมากกว่าตึกแถวทั่วไป และยังมีพื้นที่ส่วนตัวด้านหน้ากับแนวรั้ว ทำให้เห็นถึงการสร้างเพื่อเน้นให้เป็นที่พักอาศัยมากกว่า จึงต่างจากตึกแถวริมถนนที่สร้างหน้าแคบและสามารถเข้าถึงง่ายจากริมถนนเพื่อส่งเสริมการค้าขายกับการอยู่อาศัยไปพร้อมกัน

ภาพที่ 7 ตึกแถวย่านปากคลองตลาดกลุ่มที่ 3 (ซ้าย) (ที่มา : Jakkrit Daengrasameesophon) และลายเส้นตึกแถว ย่านปากคลองตลาดกลุ่มที่ 3 (ขวา) (ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

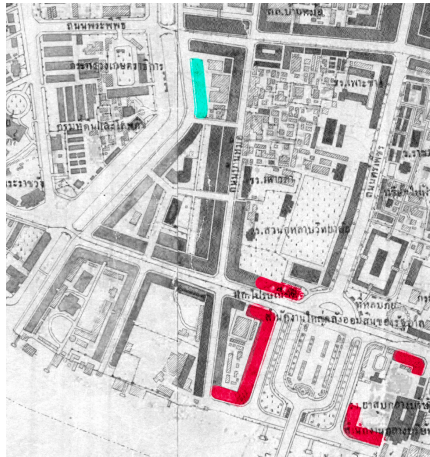
การคมนาคมทางบกที่พัฒนาขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 6 ประกอบกับความเจริญได้ขยายเขตออกไปทั้งฝั่งพระนครและธนบุรี ทำให้จำเป็นต้องสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้น โดยมีสะพานพระราม 6 เป็นสะพานแรก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เกิดโครงการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าขึ้นเพื่อส่งเสริม

การขยายเขตตัวเมืองไปทางฝั่งธนบุรีและเพื่อสร้างเป็นอนุสรณ์สำคัญในวาระกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 150 ปี ในปี พ.ศ. 2475

การสร้างสะพานไม่ใช่แค่การเชื่อมต่อนำพาความเจริญออกไปยังพื้นที่ฝั่งธนบุรีเท่านั้น แต่ยังทวีความสำคัญของ

บริเวณฝั่งพระนครด้วย เพราะเป็นศูนย์กลางพระนครมาแต่เดิมและยังเป็นย่านค้าขายที่พัฒนามาโดยตลอด โดยในย่านได้มีการสร้างตึกแถวอาคารพาณิชย์กลุ่มใหม่ที่บริเวณถนนสะพานพุทธ ซึ่งสร้างในช่วง พ.ศ. 2473-2476 เพื่อสร้างเสริมความสง่างามให้กับสะพานที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ (Chungsirarak,

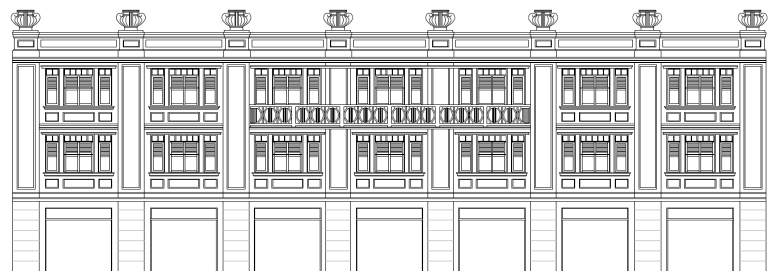
2010, p. 576) ซึ่งนับเป็นตึกแถวกลุ่มที่ 4 ในย่าน (ภาพที่ 8) และจัดเป็นตึกแถวรูปแบบช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่แสดงการเปลี่ยนแปลงทางวัสดุมาเป็นระบบคอนกรีตเสริมเหล็ก ระบบเสาคับคานรับน้ำหนักที่ปรับใช้มากขึ้น และปรับทรวดทรงให้สูงโปร่งขึ้น

ภาพที่ 8 แผนที่ พ.ศ. 2484 ย่านปากคลองตลาด แสดงตึกแถวกลุ่มที่ 4 (แทนด้วยสีแดง) และตึกแถวกลุ่มที่ 5 (แทนด้วยสีเขียว) (ที่มา : Royal Thai Survey Department, 1941)

รูปแบบอาคารวางผังเลียบทางลงสะพานพระพุทธยอดฟ้าเป็นอาคาร 2 ชั้น แต่ส่วนปลายทั้งสองของแนวตึกสร้างเป็นอาคาร 3 ชั้น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กและเสาคานรับน้ำหนัก อย่างไรก็ตามอาคารเลียบถนนสะพานพุทธนี้เปลี่ยนแปลงหรือสร้างใหม่ไปมากแล้ว แต่ยังคงเหลือหลักฐานที่น่าสนใจอยู่ที่อาคารตรงหัวโค้ง 3 ชั้น (ภาพที่ 9) อาคารชั้น 1 มีช่องประตูสี่เหลี่ยมกว้างใหญ่ เหนือขึ้นไปคือกันสาดยื่นออกคั่นระหว่างชั้น ที่ชั้น 2-3 เจาะช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมเป็นชุด ชุดละ 3 ช่องต่อคาน/ชั้น เหนือช่องหน้าต่างขึ้นไปทำกันสาดแยกยื่นออกเฉพาะของแต่ละคาน เหนือชั้น 3

เป็นส่วนของคานฟ้าที่กันพนักเตี้ย ๆ (parapet wall) ลักษณะการตกแต่งอาคารจะเห็นได้จากการทำแนวเสาอิงสูงใหญ่ คานแบ่งระหว่างคาน เห็นความสำคัญของคานกลางด้วยการทำระเบียงโค้งยื่นออกมาเป็นแนวยาว พนักกันของระเบียงเป็นแนวประดับเส้นตั้งสลัปลิ้นโค้งสวยงาม ส่วนชั้นบนสุดที่เป็นพนักกันตึกคานฟ้าตั้งแทนเสาขนาดเล็กตั้งรูปพานะโกแบบตะวันตก ดังนั้น ภาพรวมของการตกแต่งอาคารจึงเป็นการเน้นระบบเส้นตั้งตัดเส้นนอน ความสมมาตร และความเรียบง่ายมากขึ้น

ภาพที่ 9 ตึกแถวกลุ่มที่ 4 (ซ้าย) และลายเส้นตึกแถวกลุ่มที่ 4 หัวโค้งทางลงสะพานพุทธ (ขวา) (ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

นอกจากนี้ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้ น่าจะมีการสร้างตึกแถวเลียบคลองคูเมืองเดิม ริมถนนอัษฎางค์ตั้งแต่ช่วงเชิงสะพานอุบลรัตน์ลงมาทางทิศใต้ด้วย ซึ่งเป็นตึกแถวกลุ่มที่ 5 โดยตั้งใจสร้างให้รูปแบบหน้าตาคล้ายกับตึกแถวในพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งสร้างสมัยปลายรัชกาลที่ 5 (หรือตึกแถวกลุ่มที่ 2 ดังที่กล่าวไปแล้ว) สังเกตได้จากเครื่องประดับอาคารแบบตะวันตก โดยอาคารที่สร้างนี้ปัจจุบันยังปรากฏอยู่เป็นอาคาร

แนวยาว จำนวน 22 ห้อง วางตัวแนวโค้งเลียบถนน (ภาพที่ 10) อย่างไรก็ตาม อาคารนี้มีหน้ากว้างคูหามากกว่าและภายในโอโถง เพดานสูงกว่าตึกแถวที่สร้างในช่วงรัชกาลที่ 5 และยังมีการใช้โครงสร้างไม้เป็นพื้นของชั้นบนร่วมกับระบบคานถ้ำน้ำหนัก และมีการใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กตรงส่วนแบ่งกันสาดที่ยาวต่อเนื่องกันตลอดทุกคูหา มีการให้ความสำคัญกับมุขที่ปลายทั้งสองและตรงกลาง

ภาพที่ 10 รูปด้านหน้าตึกแถวกลุ่มที่ 5 เลียบคลองคูเมืองเดิม ริมถนนอัษฎางค์ตั้งแต่ช่วงเชิงสะพานอุบลรัตน์ (ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

ดังนั้น จะเห็นว่าในช่วงรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 7 แม้ว่าภาวะเศรษฐกิจทั่วโลกขณะนั้นจะอยู่ในภาวะตกต่ำที่สืบเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งสยามก็ประสบปัญหาการเงินเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม พื้นที่ดังกล่าวยังคงเป็นทำเลที่มีการพัฒนาด้านอสังหาริมทรัพย์อย่างต่อเนื่อง ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นพื้นฐานมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เกิดเป็นโครงข่ายถนนย่านการค้าเป็นทุนเดิม และยังมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า ในช่วงทศวรรษที่ 2470 ที่เชื่อมฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกันกับฝั่งพระนคร ยิ่งน่าจะเป็นการส่งเสริมให้เป็นที่ทำเลที่สะดวกในแง่การคมนาคม การค้าขาย หรือการเป็นที่อยู่อาศัยใจกลางเมืองเก่า จึงยังคงเกิดการสร้างตึกแถวขึ้นในพื้นที่ โดยตึกแถวอาคารพาณิชย์ในย่านปากคลองตลาดช่วงเวลานี้แสดงให้เห็นถึงขนาดที่กว้างและโปร่งสูงชันกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 ยังคงมีการใช้รูปแบบตะวันตกปรากฏให้เห็นในเครื่องประดับตกแต่งอาคาร แม้จะลดน้อยลงบ้าง หรือบางส่วนเป็นการสร้างตามของเดิม แต่ได้แสดงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องวัสดุที่ใช้คอนกรีตเสริมเหล็กเข้ามาด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของรูปแบบตึกแถวที่กำลังเปลี่ยนไปสู่รูปแบบอาคารแบบสมัยใหม่ (modern architecture) ตามแบบอาคารช่วงต้นถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในโลกตะวันตกมากขึ้น

ปากคลองตลาดหลัง พ.ศ. 2475 และช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

จากเดิมที่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 กรมพระคลังข้างที่อยู่ในฐานะกรมอิสระ แต่หลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองไปจนถึงการที่รัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติ รัฐบาล

ได้ลดบทบาทหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักลง มีการเปลี่ยนระบบราชการโดยเปลี่ยนเป็นสำนักงานพระคลังข้างที่เป็นหน่วยงานภายใต้สำนักพระราชวัง ซึ่งให้ดูแลรักษาทรัพย์สินและผลประโยชน์ของพระมหากษัตริย์ อยู่ในบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี และมีการจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ ซึ่งทำให้เกิดการถ่ายโอนทรัพย์สินต่าง ๆ ออกจากมือของสำนักงานพระคลังข้างที่ (โอนออกไปในฐานะทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) ไปอยู่ในความดูแลรักษาของกระทรวงการคลัง ซึ่งหมายถึงการยึดพระราชทรัพย์จากราชสำนักมาเป็นของรัฐบาลแทน

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีทรัพย์สินส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งบางส่วนเป็นอสังหาริมทรัพย์ในย่านปากคลองตลาดด้วย ที่ดินส่วนนี้หลังจากที่เสด็จสวรรคต (พ.ศ. 2484) ได้ยกเป็นมรดกตกทอดให้แก่ผู้รับในปี พ.ศ. 2492 โดยจากข้อมูลในบันทึกกล่าวถึงเหตุการณ์แบ่งมรดกครั้งนั้นว่า ที่ดินและตึกแถวบริเวณดังกล่าวมีราคาสูงมาก รวมเป็น 20 ไร่ ใช้วิธีการแบ่งครึ่งและจับฉลาก สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี (พระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ) ได้ที่ดินที่ติดกับโรงเรียนราชินี ส่วนอีกครั้งคือที่ดินติดกับบ้านหม้อ เป็นของคุณหญิงมณี สิริวรสาร (หม่อมมณี ภาณุพันธุ์ ณ อยุธยา พระสุณิสาในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ) (Siriworrasan, 1987, pp. 480–481) จากกระบวนการดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินในย่านปากคลองตลาดออกไปสู่การถือครองเอกชนในทศวรรษ 2490 และส่งผลต่อการสร้างตึกแถวอาคารพาณิชย์ในเวลาต่อมา

อีกเหตุการณ์หนึ่ง คือ สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งฝ่ายสัมพันธมิตรได้มีการทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ อย่างหนักเนื่องจากขณะนั้นจักรวรรดิญี่ปุ่น (ฝ่ายอักษะ) ใต้อาณัติไทยเป็นฐาน โดยเป้าหมายการโจมตีจะพุ่งเป้าไปที่จุดยุทธศาสตร์ของกรุงเทพฯ ซึ่งพื้นที่ละแวกปากคลองตลาดมีโรงไฟฟ้าวัดเลียบและสะพานพระพุทธยอดฟ้าเป็นยุทธศาสตร์สำคัญ ผลจากการโจมตีทิ้งระเบิดหลายครั้งทำให้สะพานชำรุดเสียหายและโรงไฟฟ้าถูกทำลาย รวมถึงตึกอาคารโดยรอบบางส่วนก็พังทลายด้วย (Kanchanakhaphan, 1980, pp. 469–470) หลังสงคราม ตึกแถวบางส่วนในพื้นที่น่าจะถล่มเสียหายไปในช่วงการทิ้งระเบิด ตัวอย่างเช่น ที่แยกท่าโรงยาเก่า (ห้วมถนนจักรเพชรตัดถนนบ้านหม้อ) ซึ่งเป็นตึกแถวรุ่นรัชกาลที่ 5 ตามหลักฐานที่มีบันทึกไว้ บริเวณแห่งนี้ น่าจะเคยเป็น ‘ห้างหม้อญี่ปุ่นชื่อมิทานิ’ (Kanchanakhaphan, 1981, pp. 469–470) หรือ Mitani's Dispensary ซึ่งในบันทึกอีกแหล่งหนึ่งได้ระบุว่า อาคารบริเวณแยกท่าโรงยานี้ถูก

ทิ้งระเบิดเสียหายด้วย (Tangtrongjit, 2011, pp. 236–237)

หลังจากนั้นมาจึงได้มีการสร้างตึกแถวขึ้นมาทดแทนหลังสงคราม (ภาพที่ 11) ซึ่งตึกนี้นับเป็นตัวแทนของตึกแถวกลุ่มที่ 6 ของย่านปากคลอง ตัวอาคารวางผังตามแนวเดิม โดยตึกห้วมถนนสร้างใหม่เป็น 3 ชั้น ปาดมุมอาคารเพื่อรับกับโค้งถนน ส่วนปีกอาคารด้านข้างที่เลียบถนนบ้านหม้อสูง 2 ชั้น อาคารลักษณะทรงกล่องสี่เหลี่ยมเรียบง่าย ชั้นล่างเปิดช่องประตูเข้ากว้าง เหนือขึ้นไปทำแผงกันสาดคอนกรีตเสริมเหล็กยื่นออกมาเป็นแนวตลอดช่วงตึก ชั้นบนของตึกเจาะช่องหน้าต่าง 2 ช่องต่อ 1 คูหา ส่วนอาคารห้วมที่เจาะช่องหน้าต่าง 3 ช่อง และมีคิรับกันแสงสำหรับบังแดด (sun shade fin) ที่ด้านข้าง และมีการทำบัวปูนเป็นเส้นตั้งตัดเส้นรอบรอบช่องหน้าต่าง เหนือช่องหน้าต่างขึ้นไปเป็นกันสาดปูนยื่นออกมาเล็กน้อย และส่วนบนสุดก่อกำแพงเรียบสูงขึ้นมาบังส่วนหลังคาไว้ หากมองจากภายนอกจึงคล้ายกับตึกที่มีหลังคาตัดทำหน้าที่เป็นดาดฟ้าอาคาร

ภาพที่ 11 ตึกแถวกลุ่มที่ 6 (ซ้าย) และลายเส้นตึกแถวกลุ่มที่ 6 ห้วมแยกท่าโรงยาเก่า (ถนนบ้านหม้อ) (ขวา)
(ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

อาคารลักษณะเรียบง่ายเช่นนี้สอดคล้องกับช่วงเวลาดังกล่าวที่อาคารหรือตึกแถวช่วงทศวรรษ 2490 ลงมา ซึ่งนิยมสร้างมากขึ้นแทนเรือนไม้หรือตึกแถวรุ่นเก่าในพื้นที่ โดยอาคารลักษณะนี้จะสูงโปร่งขึ้นกว่าอาคารสมัยก่อนหน้า และโครงสร้างประกอบด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีลักษณะเรียบเกลี้ยง ไม่มีการประดับตกแต่งมาก เป็นรูปแบบที่อ้างอิงได้กับสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ (modern architecture) สอดคล้องกับตึกแถวรูปแบบสมัยใหม่ซึ่งปรากฏมากขึ้นในกรุงเทพฯ

อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาด้านอสังหาริมทรัพย์ในพื้นที่

ปากคลองตลาดช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ถือเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ เนื่องจากในบริเวณนี้เป็นทำเลเก่าแก่ที่มีมูลค่าสูง โดยมีการเปลี่ยนมือเจ้าของจากราชสำนักไปสู่เอกชน ประกอบกับช่วงเวลานั้นเป็นเวลา นับ 40-50 ปี ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ที่มีการสร้างตึกแถวรุ่นแรกขึ้นมา ซึ่งอาจทรุดโทรมไปตามกาลเวลาได้ ประกอบกับความเสียหายหลังสงครามอย่างหนักในพื้นที่ จึงอาจทำให้มีการสร้างตึกแถวขึ้นมาใหม่ ที่กล่าวมาทั้งหมดน่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการสร้างตึกแถวรูปแบบทันสมัย ซึ่งประจวบกับช่วงเวลาที่เหมาะสมสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่

เข้ามา รูปแบบที่ไม่เน้นการตกแต่งที่หรูหรามากมาย เน้นเพียงแต่หน้าที่การใช้งานอยู่อาศัยหรือค้าขายได้ จึงปรากฏให้เห็นตึกแถวเรียบง่าย สร้างได้รวดเร็วรับกับช่วงพุทธศตวรรษที่ 26 ยุคที่เมืองเริ่มฟื้นตัวหลังสงครามโลกและภาวะเศรษฐกิจที่ซบเซา

ปากคลองตลาดหลัง พ.ศ. 2500

จากความพลุกพล่านแออัดของตลาดท่าเตียน จนพ่อค้าแม่ขายรุกล้ำพื้นที่วัดพระเชตุพนฯ แต่ด้วยรัฐบาลเห็นความสำคัญของพื้นที่ดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการจัดระเบียบตลาด ด้วยการให้ไปใช้พื้นที่ของปากคลองตลาดแทน เพราะทำเลที่ตั้งเหมาะสม มีการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำที่สะดวก (Inchan, 2015, p. 48) และยังมีการตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การตลาด พ.ศ. 2496 ด้วยจุดประสงค์เพื่อดำเนินการจัดการตลาดให้พอเพียง ปรับปรุงส่งเสริมตลาดให้มีระเบียบ และช่วยเหลือด้านการขนส่งโภคภัณฑ์มาสู่ตลาด โดยจัดให้พื้นที่ฝั่งที่ใกล้กับคลองคูเมืองเดิมเป็นที่ตั้งของตลาดองค์การตลาด (ตลาดเก่า)

ต่อมาราว พ.ศ. 2504 ก็มีการจัดตั้งตลาดยอดพิมานขึ้นบริเวณที่ฝั่งริมแม่น้ำติดกับตลาดองค์การตลาดถัดมาทางตะวันออก เป็นตลาดขายส่งดอกไม้ ส่วนอีกตลาดที่อยู่ในย่านนี้ คือ ตลาดส่งเสริมเกษตรไทย ซึ่งก่อตั้งประมาณ พ.ศ. 2516 ตั้งอยู่ทางปากเหนือของย่าน มีนายวิวัฒน์ สุวรรณภาศรี เป็นเจ้าของตลาด สรุปว่าในปัจจุบันพื้นที่ของปากคลองตลาดโดยภาพรวมเป็นของเอกชนรายใหญ่และรายย่อย และที่ดินของราชการ โดยประกอบด้วยตลาดองค์การตลาดและตลาดยอดพิมาน ตั้งอยู่ที่ปากคลองตลาดตอนล่างอยู่ริมแม่น้ำและถัดขึ้นมาเป็นตลาดส่งเสริมเกษตรไทยเป็นตอนกลางของย่าน ส่วนตอนเหนือสุดซึ่งเป็นย่านตึกแถวเก่าใช้เป็นที่ร้านค้าหรือโกดังห้องเย็นและที่พักอาศัย

ความเป็นย่านตลาดค้าขายขนาดใหญ่เช่นนี้ ย่อมส่งผลต่อความต้องการใช้พื้นที่เพื่อตั้งกิจการหน้าร้านทั้งขายปลีกขายส่ง ใช้เป็นที่พักอาศัยของเจ้าของและแรงงาน ใช้เป็นโกดังเก็บสำรองสินค้าที่มากขึ้นตามไปด้วย สิ่งเหล่านี้ได้ผลักดันให้มีการใช้ประโยชน์สูงสุดจากพื้นที่ที่จำกัด การเปลี่ยนแปลงเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ส่งผลต่อการรื้อตึกแถวเก่าลงบางช่วงและสร้างใหม่ โดยตึกแถวในช่วงดังกล่าวที่สร้างใหม่มั้ลดตลาดเน้นสร้างให้มีจำนวนชั้นมากขึ้นไปถึง 3-5 ชั้น (ภาพที่ 12) ในขณะที่ยวกันตึกแถวเก่าก็อาจเผชิญ

ความท้าทายในเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือการต่อเติมเพื่อตอบสนองการใช้งานให้มากที่สุด (ภาพที่ 13)

สืบเนื่องจากความเจริญเติบโตของย่าน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อตึกอาคารที่เป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ และในวาระช่วงฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ. 2525 ซึ่งเริ่มมีการออกข้อกำหนด หรือแผนแม่บทที่จะช่วยอนุรักษ์และพัฒนากรุงเทพฯ รวมถึงการดำเนินงานของกรมศิลปากรในเรื่องสำรวจโบราณสถานและอาคารเก่าในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีการเก็บข้อมูลตึกแถวในย่านด้วย (Office of Archaeology, The Fine Arts Department, n.d.) หลังจากนั้นมาที่ดินและตึกแถวบางส่วนจึงได้รับการขึ้นทะเบียนและกำหนดเป็นเขตที่ดินโบราณสถาน อาทิ พ.ศ. 2543 ที่กำหนดให้ตึกแถวบางส่วนริมถนนพระพิทักษ์และตึกแถวบางส่วนริมถนนบ้านหม้อ เป็นพื้นที่โบราณสถาน ประมาณกว่า 11 ไร่ เป็นต้น

บทสรุป

จะเห็นว่าตึกแถวอาคารพาณิชย์ย่านปากคลองตลาดนั้นมีความหลากหลายในแง่ของรูปแบบศิลปกรรม ตั้งแต่กลุ่มตึกแถวรูปแบบระยะแรกเริ่ม จากที่มีการประดับตกแต่งน้อยพัฒนาเป็นรูปแบบตกแต่งแบบตะวันตกที่แสดงเครื่องประดับอาคารที่ดูหรูหรา มาสู่รูปแบบช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่แสดงการเปลี่ยนแปลงทางวัสดุและโครงสร้างการรับน้ำหนัก ไปจนถึงรูปแบบสมัยใหม่ที่เป็นทรงกล่องเรียบเกลี้ยง เหตุเพราะความเก่าแก่พื้นที่ซึ่งพัฒนาเรื่อยมาอย่างช้าตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มาจนถึงปัจจุบัน ตึกอาคารเหล่านี้จึงได้สะท้อนร่องรอยทางประวัติศาสตร์ของกรุงเทพฯ ไว้ได้ค่อนข้างครบถ้วน เริ่มตั้งแต่การเป็นพื้นที่ค้าขายต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มาถึงยุคพัฒนาสู่ความเป็นศิวิไลซ์จากการเตรียมเป็นพื้นที่สร้างวัง กลายมาเป็นตึกแถวโครงการใหญ่เพื่อรองรับการขยายตัวทางกิจกรรมทางเศรษฐกิจในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นช่วงสำคัญแห่งการพัฒนาพื้นที่ปากคลองตลาด ทั้งเรื่องการตัดถนนและการซื้อที่ดินโดยรอบเพื่อสร้างเป็นตึกแถวซึ่งดำเนินการโดยพระคลังข้างที่ อันเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้พื้นที่นี้ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องอีกหลายทศวรรษ และเมื่อมาถึงการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่ ซึ่งอสังหาริมทรัพย์ในพื้นที่เปลี่ยนมือมาสู่เอกชน ตึกแถวที่สร้างขึ้นก็ยังทำหน้าที่ตอบสนองต่อจุดประสงค์การค้าพาณิชย์และการอยู่อาศัยในฐานะย่านการค้าในเมืองเก่าได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 12 ตึกแถวรุ่นใหม่ริมถนนจักรเพชร (ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

ภาพที่ 13 ตึกแถวเก่าที่เผชิญการเปลี่ยนแปลงเพื่อการใช้งาน (ที่มา : Pichit Angkasuparakul)

References

Announcement from Ministry of the Treasury Regarding the Closure of the Khlong Lod Subdistrict Fish Market. (1892, December 17). **Royal Thai Government Gazette**. No. 9 Section 38. p. 324.

Bautze, J. K. (2016). **Pictures of Siam: Ancient photographs, 1860-1910** (ฉายาลักษณ์สยาม : ภาพถ่ายโบราณ พ.ศ. 2403-2453). River Books.

Chulasai, B., Povatong, P., & Chotipanich, R. (2014). **Dusit Palace** (วังสวนดุสิต). Matichon Books.

Chungsirirak, S. (2010). **Western architecture in Siam: Rama IV's reign to 1937** (สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480). Faculty of Architecture, Silpakorn University.

Damrong Rajanubhab, Prince. (1946). **Memorandum, written by H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab**

(ความทรงจำ พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาตำราง ราชานุภาพ). Prachanda Printing Press.

Damrong Rajanubhab, Prince. (2012). **Royal chronicles of King Rama 5** (พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 5) (4th ed.). Matichon Books.

Inchan, D. (2015). **Tha Tian: Temples, palaces, houses, shops, markets, and people** (ท่าเตียน : วัด วัง บ้าน ร้าน ตลาด และผู้คน). National Discovery Museum Institute.

Jindamaneerojana, S. (2011). **Local history of old neighborhoods in Bangkok** (ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นย่านเก่าในกรุงเทพมหานคร). Faculty of Archaeology, Silpakorn University.

Kanchanakhaphan, S. (1980). **80 years in my life** (80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า). Pundit Printing.

Kanchanakhaphan, S. (1981). **Bangkok, 70 years ago**

- (กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน) (2nd ed.). Ruangsilp. Kanchanakkhaphan, S. (1997). **A Khlong Bang Luang boy** (เด็กคลองบางหลวง). Sarakadee Press.
- Office of Archaeology, The Fine Arts Department. (n.d.). **Survey report of historical sites in Rattanakosin, Vol. 3: Palaces, shrines, monuments, shophouses** (รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า). The Fine Arts Department.
- Office of His Majesty's Principal Private Secretary. (1896). **The royal archives of King Rama V: Granting land along the eastern riverbank outside the walls of Bangkok, from the front of Wat Ratchaburana to Khlong Talat, as a privilege to Prince Chakrabongse Bhuvanath, Prince Chudadhuj Dharadilok, and Prince Asdang Dejavadh** (จดหมายเหตุนั้นกาลที่ 5 พระราชทานที่ดินริมแม่น้ำฝั่งตะวันออก นอกกำแพงพระนคร ตั้งแต่หน้าวัดราชบูรณะถึงคลองตลาดให้เป็นสิทธิแก่เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ). (ร.5 รล-พส 14/85). The National Archives of Thailand, Bangkok.
- Povatong, P. (2005). **Western architects in Siam: Early period of King Rama V (ช่วงฝรั่งในกรุงสยาม : ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง)**. Faculty of Architecture, Chulalongkorn University.
- Royal Decree of Sanitation District of Bangkok, Rattanakosin Era 116. (1897, November 20). **Royal Thai Government Gazette**. No. 14 Section 34. pp. 517–525.
- Royal Thai Survey Department. (1907). **Map of Bangkok, 1907**. Royal Thai Survey Department.
- Royal Thai Survey Department. (1932). **Map of Bangkok, 1932**. Royal Thai Survey Department.
- Royal Thai Survey Department. (1941). **Map of Bangkok, 1941**. Royal Thai Survey Department.
- Saksri, N., Tiptus, P., Varavarn, C., Sachakul, V., Sthapitanonda, L., & Chulasai, B. (1991). **Physical elements of Rattanakosin** (องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์). Chulalongkorn University Press.
- Singhalampong, E. (2016). **All things western: Fashionable identity of the early modern Thai elites (Research report)** (เครื่องเคราตะวันตก : อัตลักษณ์นำสมัยของชนชั้นนำไทยช่วงต้นสมัยใหม่) (รายงานการวิจัย). Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Sirithanawat, C., Povatong, P., & Yaimisak, M. (2010). **Architecture in the reign of King Chulalongkorn (สถาปัตยกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าหลวง)**. Advanced Info Service.
- Siriworrasan, M. (1987). **Life like a dream Vol. 1 (ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1)**. Bangkok Printing (1984).
- Tangtrongjit, K. (2011). **The story of post-war times (เล่าความหลังครั้งสงคราม)**. Pimkham.
- The Crown Property Bureau. (2014). **Architectural delight: Heritage buildings of The Crown Property Bureau (ทรรศนิยาการ : อาคารอนุรักษ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์)** (3rd ed.). Amarin Printing and Publishing.
- The National Archives of Thailand. (n.d.-a). **Photograph of Tha Rong Ya, Suan Kularb** (Document Code NAT-P002984). The Fine Arts Department.
- The National Archives of Thailand. (n.d.-b). **Photograph of Chak Phet Road and Tri Phet Road** (Document Code ภ.002 หาญ 52-22). The Fine Arts Department.
- Tiptus, P., & Bongsadadt, M. (1982). **Houses in Bangkok: Styles and changes over 200 years, 1782 - 1982 (บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2325 - 2525)**. Chulalongkorn University.